

НИСКА ЕКОНОМСКА АКТИВНОСТ СТАРИЈЕГ СТАНОВНИШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ

БИЉАНА РАДИВОЈЕВИЋ
biljana@ekof.bg.ac.rs

БИЉАНА ЈОВАНОВИЋ ГАВРИЛОВИЋ
bgavrilo@ekof.bg.ac.rs

Универзитет у Београду
Економски факултет
Каменичка 6, Београд, Србија

САЖЕТАК: Под утицајем демографског старења, као и стања на тржишту рада у Републици Србији, променио се и старосни састав радне снаге. Удео активних лица старијих од 50 година у укупној радној снази је растао, а млађих опадао. Према подацима за 2017. годину 27,2% активних лица налази се у старосној групи 50–64. И поред позитивних кретања у периоду 2012–2017, индикатори о економској активности и запослености становништва у овим старосним групама у Србији су нижи, у поређењу са стопама за државе ЕУ. Ниска активност и запосленост резултат су напуштања радне снаге пре старосне границе за пензионисање. Слабе шансе за запослење за старије раднике значиле су ранији излазак из радне снаге и прелазак у неактивност. Разлози за превремено напуштање радне снаге су и болест или инвалидност. Према подацима за 2017. годину у Србији је било 17,1% инвалидских пензионера. Хроничне незаразне болести су водећи узроци оболевања, инвалидности и превременог умирања (тумори и болести крвотока). Ниска активност старије популације има, осим економских, и бројне социјалне последице. Одсуство рада узрокује маргинализацију и често води потпуној искључености из друштвеног живота. Отуда је стимулисање економске активности старије генерације међу важнијим циљевима националних политика. Оно подразумева одлагање одлуке о пензионисању као и продужење радног века. Већа запосленост међу старијима доприноси повољнијем односу између активног и неактивног старијег становништва. Целоживотно учење и професионални развој је начин да се побољша положај старијих на тржишту рада и повећа њихова запосленост.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: радна снага, старији радници, тржиште рада, превремено пензионисање, Србија

У свим државама са опадајућом стопом раста становништва, или код којих је присутна депопулација, демографско старење и промене у старосном саставу су у фокусу националних политика због бројних демографских, економских, социјалних и других последица. Промена у величини радног контингента и његовог старосног састава директно се одражава на одвијање економске активности, а затим и на одрживост основних система социјалне заштите. Становништво Републике Србије се суочава и са депопулацијом и са интензивним демографским старењем. Смањење становништва првенствено је последица неповољних трендова у погледу природног прираштаја, који је одговоран за 95% укупног смањења које је забележено у међупописном периоду 2002–2011. С друге стране, дугорочно опадање фертилитета и његов актуелни ниво који је за трећину нижи од потребног за просту замену генерација, детерминише интензитет процеса старења становништва Републике Србије. Према резултатима пописа 2011. године, становништво Републике Србије припада стадијуму дубоке демографске старости, као једном од последњих стадијума развоја старосне структуре [Пенев 2015]. Демографско старење ће се наставити и у наредном периоду. Становништво Србије биће демографски старије у случају остварења свих варијанти усвојених хипотеза о фертилитету, морталитету и миграцијама. Најнеповољнији сценарио предвиђа да би 2041. године више него сваки четврти становник Србије (25,2%) био старији од 65 година, док би се удео млађих од 15 година смањило на 11,7% у укупном становништву [РЗС, 2014].

Тема овог рада је економска активност лица старијих од 50 година. У радовима са овом тематиком третирају се као старији радници, у којем случају се апострофирају они који су близу нормативне границе за одлазак у пензију. Циљ је да се прикаже положај ових лица на тржишту рада у Србији и сагледају могућности за њихово додатно ангажовање, а у складу и с концептом активног старења и уважавања потенцијала старијих генерација и у домену рада. Актуелно стање на тржишту рада анализираће се на основу података Анкете о радној снази (АРС).

ВЕЛИЧИНА РАДНЕ СНАГЕ И НИВО ЕКОНОМСКЕ АКТИВНОСТИ

Између пописа 2002. и 2011. године радна снага у Србији смањила се за 427.000 или 12,6%. Смањење је било резултат промена у бројности становништва старијег од 15 година, као и промена у економском активирању становништва. Њихов утицај био је истог смера и деловао је на опадање броја активних, али је смањење специфичних стопа активности било значајније, са уделом од око 60% у укупном смањењу [Радивојевић 2017]. Прилике на тржишту рада настале после 2000. године нису погодиле расту запослености иако се бележио раст БДП-а. Реструктурирање предузећа, као и приватизација, утицали су на отпуштање вишкова

запослених. Погођени су били сви, и старији и млади, што је у многим случајевима значило излазак из радне снаге. После 2008. године негативне ефекте на економско активирање становништва имала је и економска криза, уз још увек недовршену транзицију. У Републици Србији економска криза претворила се у кризу незапослености уз ризик да прерасте у ширу социјалну кризу [Јовановић Гавриловић 2009]. Иначе, после 2000, тржиште рада у Србији било је изложено и крупним институционалним променама и новим решењима, који су имали утицаја и на основне индикаторе тржишта рада.

Од 2012. године у Србији се бележи пораст активног становништва. За пет година, до 2017, радна снага се повећала за нешто више од 10% или око 300.000 активних лица (Табела 1). Целокупан пораст дугује се порасту партиципације становништва у радној снази, јер је демографски ефекат, тј. смањење становништва старијег од 15 година, и у овом периоду био негативан и деловао на смањење понуде рада¹. Повећање радне снаге у периоду 2012–2017. остварено је значајнијим повећањем активних међу женама (62,8% од укупног повећања). С обзиром да је процентуално смањење радног контингента код оба пола било готово исто (5,9% код жена и 5,4% код мушкараца), очигледно је да је економско активирање женског становништва било интензивније. Учешће женске радне снаге у укупној повећано је од 42,5% на 44,4% у периоду 2012–2017.

Као резултат пораста радне снаге порасла је и стопа активности (процент активних у становништву старијем од 15 година) од 46,7% на 54,0% у периоду 2012–2017. Стопа активности у Србији у 2017. години нижа је у односу на стопу за ЕУ28 која је износила 58,4% [ОЕСД, 2017]. Такође, нижа је и када се има у виду број активних из радног контингента (15–64). У Србији стопа је износила 66,7%, а просек за државе ЕУ28 био је 73,6%. Иначе, у Републици Србији Стратегијом запошљавања за период 2011–2020, циљ је достизање стопе активности до нивоа од 68,8% у 2020. години.

Табела 1. Активно становништво старије од 15 година према полу, Србија 2012. и 2017. године (у хиљадама)²

	2012.		2017.	
	Број активних	Удео у становништву старијем од 15 година	Број активних	Удео у становништву старијем од 15 година
Свега	2.929,5	46,7	3.229,8	54,0
Мушкарци	1.683,9	55,7	1.795,6	62,2
Жене	1.245,6	38,3	1.434,2	46,3

Извор: АРС 2012. и 2017.

¹ Оцена је урађена уз претпоставку константних специфичних стопа активности на нивоу оних из 2012. године, што је омогућило издвајање демографских промена и њиховог утицаја на величину активног становништва. Демографски ефекат је био негативан од око -137.000, док је повећано активирање износило око +437.000, што је резултирало порастом од око 300.000 активних у периоду 2012–2017.

² Без Косова и Метохије.

Познато је да демографски фактори своје деловање на обим радне снаге испољавају кроз старосну структуру, односно бројност популације старије од 15 година. Остали фактори утичу преко стопа партиципације у радној снази, односно нивоа активирања унутар појединих старосних група, а тичу се бројних економских и друштвених утицаја и околности у којима се одвија економско активирање становништва.

Демографско старење које карактерише популацију Србије врши двоструки утицај на понуду рада. Најпре, утиче на смањење радног контингента (од 15. до 64. године) из кога се регрутује највећи део понуде рада (око 95% активних у Србији у 2017. години). Радни контингент у Србији има опадајући тренд. Према пописном податку из 2011. смањен је за око 122.000 у односу на податак из 2002. године. Процена становништва за 2017. годину показују да је опадање радног контингента настављено. Смањен је за готово 278.000 или 5,7%. Демографски притисак на продуктивни део популације, изражен преко коефицијента укупне старосне зависности (однос између становништва млађег од 15 и старијег од 65 година према становништву у групи 15–64) се на тај начин временом повећавао. У 2011. износио је 46,4%, а на основу процена броја становника за 2017. годину порастао је на 51,6% [РЗС, 2017]. Овај индекс резултат је збира индекса зависности младих (однос млађих од 15 година и контингента 15–64 године), тзв. индекса зеленог притиска, који испољава опадајући тренд и индекса зависности старих (однос старијих од 65 година и групе 15–64 године) са растућом тенденцијом до нивоа од 29,8% у 2017. години. Поред бројчано све мањих улазећих генерација у радни контингент, на његово смањење утицаће и излазак из њега бројчано великих кохорти лица рођених после Другог светског рата. Наиме, у 2011. управо су те кохорте биле најбројније. У питању су старосне групе 55–59 и 60–64 са преко милион и сто хиљада лица у збиру, или са уделима од 8,3% и 7,4% редом у укупном становништву Србије.

С друге стране, утицај старења огледа се и у мењању старосне структуре самог радног контингента. У попису 2011. године трећина становништва радног контингента била је старија од 50 година. Најзаступљенија је била старосна кохорта рођених од 1952. до 1956. године са учешћем од 12,1%. Без обзира на смањење радног контингента после 2011. његов старосни састав се до 2017. није битно променио нити погоршао са аспекта економског активирања. Наиме, старосни контингент од 30 до 50 година, код кога су иначе највише стопе активности, повећао је своје учешће у радном контингенту, од 39,6% на 41,8% у периоду 2011–2017. Истовремено незнатно је опао удео старијих од 50 година (мање од једног процентног поена).

Старење становништва присутно је у многим државама, посебно у оним са развијеним економијама, али и онима које се развијају. Резултати пројекција за многе државе захваћене старењем указују на смањење радног контингента и његовог удела у укупном становништву, што би резултирало недостацима радне снаге. Процењује се да би се у Немачкој, чија је популација једна од најстаријих у свету, негативан демографски

ефекат одразио на губитак од преко 17 милиона активних у периоду 2010–2050. Ипак, укупан губитак ублажила би позитивна нето миграција, као и пораст стопâ партиципације (од преко 7 милиона, односно 2 милиона респективно) [Fuchs 2015].

ЕКОНОМСКА АКТИВНОСТ СТАРИЈЕГ СТАНОВНИШТВА

Старосна структура активног становништва у 2017. години резултат је динамике економског активирања становништва у појединим старосним групама у претходном периоду. Као и у ранијим периодима најзаступљеније су групе од 30 до 50 година. Са најмањим уделима у укупној радној снази су лица млађа од 25 година, као и становништво старије од 60 година. Разлика међу овим групама је што су у периоду 2012–2017, млади смањили своје учешће у радној снази, а старији повећали (Табела 2). Разлика је уочљива и ако се посматрају апсолутни подаци. Наиме, код младих је забележен пад броја активних, док је у свим старосним групама после шездесете године забележен пораст.

Табела 2. Структура активних и стопе активности за становништво 15+, Република Србија, 2012. и 2017. година³

	Структура активних		Стопе активности		Стопе запослености	
	2012.	2017.	2012.	2017.	2012.	2017.
Укупно	100,0	100,0	46,7	54,0	23,9	13,5
15–19	1,4	1,1	10,7	10,5	64,1	46,5
20–24	6,8	5,9	46,1	47,8	48,4	29,2
25–29	10,4	10,2	77,1	76,6	35,3	23,1
30–34	10,8	12,6	84,6	84,9	27,9	15,6
35–39	12,5	13,3	86,3	86,6	20,9	12,9
40–44	12,4	13,1	83,3	86,4	19,1	11,3
45–49	12,9	11,9	80,7	83,3	20,0	10,4
50–54	13,2	11,1	70,7	76,6	19,4	10,0
55–59	11,6	9,6	51,3	63,5	18,7	9,4
60–64	5,0	6,5	24,0	37,3	13,5	6,1
65+	3,0	4,6	5,7	10,9	5,5	10,7
15–64	97,0	95,4	60,1	66,7	45,3	57,3

Извор: АРС 2012. и 2017.

Старосну групу од 30 до 50 година одликују највише специфичне стопе активности (процент активних унутар старосне групе), које су у периоду 2012–2017. готово непромењене или мало порасле (око 3 процентна поена у старостима 40–44 и 45–49). Активност младих је ниска,

³ Без Косова и Метохије.

углавном због школовања, али и слабих шанси на тржишту рада за њихово запошљавање. У старосној групи 20–24 и даље је мање од 50% активних, међу којима је чак 29,2% било незапослених у 2017. Ниска стопа активности је и за старости изнад 60 година што је у највећој мери у вези са законском границом за пензионисање. Ипак, у посматраном периоду у старосној групи 60–64 стопа се повећала за око 50%, а у групи 65+ готово је удвостручена. Као што је поменуто, у овим старосним групама апсолутни број активних јесте повећан, али је на овакав пораст стопа утицало и смањење броја становника у овим старосним групама.

Што се тиче старосних група 50–54 и 55–59, у обема је смањен број активних лица (7% и 9% редом у односу на бројност у 2012), због чега је смањена и њихова заступљеност у радној снази. Међутим, стопе активности у овим групама су повећане (посебно у групи 55–59) због знатно већег смањења броја становника у тим групама (у групи 55–59, становништво је смањено за више од једне четвртине). Ова чињеница намеће потребу детаљније анализе управо апсолутних података везаних за активност/неактивност генерација старијих од 50 година. Јер, у условима демографског старења повећава се њихово учешће у укупном становништву. Према попису из 2011. године 40% становништва је било старије од 50 година, а према подацима АРС за 2017. њихов удео у становништву старијем од 15 година износио је чак 48%. Учешће становништва старости од 50 до 70 година износило је трећину становништва узраста изнад 15 година. Са становишта економске активности, ради се о бројчано врло респектабилном контингенту, не само до 65. године живота као нормативне границе за пензионисање, већ и након тога. Услови на тржишту рада најпре треба да дестимулишу рано напуштање радне снаге, а затим и да погодују радном ангажовању и након прописаних граница. Јер, продужење очекиване дужине живота становништва омогућава да и радни век буде дужи, а у складу са психо-физичким стањем сваког појединачно. Новинама у Закону о пензијском и инвалидском осигурању поштрени су критеријуми за пензионисање (постепено повећање доње старосне границе за пензионисање; повећање границе за минимално уплаћене доприносе за године стажа код жена; смањење броја занимања код којих је дозвољено рано пензионисање) што је требало да се одрази и на побољшање показатеља тржишта рада за старије раднике, као предуслова за дужи остатак у радној снази. Нова европска стратегија за паметан, одржив и инклузиван раст, усвојена 2010. године, Европа 2020, као један од циљева наводи веће укључивање старијих у радну снагу. И у Националној стратегији запошљавања у Србији 2011–2020. препозната је потреба подстицања запошљавања лица у групи 50–64, као посебно осетљиве категорије на тржишту рада. Подизање свести у друштву о предностима њиховог радног ангажовања је предуслов за спровођење политике активног старења.

Активност становништва старијег од 50 година тема је у бројним анализама које третирају демографско старење и његов утицај на смањење понуде рада. У Табели 3 приказани су индекси промена бројности основних категорија становништва у старосним групама од 55 до 69 година у

односу на бројност у базној групи 50–54. Сврха је да се прикажу супротни правци промена у бројности становништва у тим старосним групама наспрам промена у њиховим економским категоријама. Све старосне групе после 55. године бројније су у односу на базну групу, а посебно група 60–64. која је за 20% бројнија (код жена чак за 24%). Супротно је са бројем активних и запослених. У свакој старосној групи мање их је у односу на базну. Ако се не рачуна старосна група 65–69 која је изван радног контингента, у групи 60–64 мање је активних и запослених мушкараца за око 30% у односу на базну групу, а код жена чак за преко 50% мање. Значајнија разлика у том погледу између мушкараца и жена везана је делом због још увек различите старосне границе за одлазак у пензију. Реформа пензионог система предвиђа изједначавање границе за мушкарце и жене на 65 година. Мање активних, односно запослених је и у старосној групи 55–59, код мушког мање за око 10%, а код женског становништва мање за око 20%.

Табела 3. Индекси промене броја становника, броја активних и броја запослених, Република Србија, 2017. година (базна 50–54=100)⁴

Старосне групе	Укупно			Мушкарци			Жене		
	Бр. становника	Бр. активних	Бр. запослених	Бр. становника	Бр. активних	Бр. запослених	Бр. становника	Бр. активних	Бр. запослених
50–54	100	100	100	100	100	100	100	100	100
55–59	104	86	87	103	91	90	106	81	83
60–64	120	59	61	117	71	72	124	45	49
65–69	107	23	25	100	27	29	113	19	20

Основни индикатори тржишта рада у Србији (стопа активности и стопа запослености) за становништво у старосној групи 55–64 заостају од просека за ЕУ28 (Табела 4). Разлика је израженија код женског становништва. Ниво стопа активности и запослености које су забележене у Србији 2017. године, државе ЕУ28 достигле су још 2010. односно 2007. године. Питање адекватног активирања старијих лица из радног контингента у фокусу је политика многих држава, које предузимају бројне активности у том правцу. Немачка, Холандија и Финска су земље које су постигле значајне резултате на пољу већег укључивања старијих генерација у свет запослених. У периоду 2000–2012. стопе запослености лица у групи 55–64 порасле су значајно више у односу на просек за државе ЕУ27. У Немачкој стопа је порасла за 23,9 процентних поена до нивоа 61,6%, а у Холандији за 20,4 процентна поена или на 57,6%. Просек за ЕУ27 у 2012. години износио је 48,7%. Осим ефикасних политика које су спроводиле владе тих држава наводи се да су и акције самих послодаваца да ангажују раднике старије од 50 година имале позитивне ефекте. Сматра се да се интерес послодаваца да запошљава и старије раднике заснива на пожељној

⁴ Без Косова и Метохије.

размени знања и искуства различитих генерација и утицаја на њихову продуктивност. Искуство и поузданост старијих радника види се као њихова предност. Такође, спремнији су у односу на млађе да прихватају привремене и повремене послове [Wasilewska 2013].

Табела 4. Стопе активности и запослености за старосну групу 55–64, Република Србија и ЕУ-28, 2017. година

	Стопа активности			Стопа запослености		
	Свега	Мушкарци	Жене	Свега	Мушкарци	Жене
Србија	49,4	61,4	38,5	45,5	55,8	36,0
ЕУ28	60,6	67,8	53,8	57,0	63,7	50,9

Извор: OECD 2018.

УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ НЕДОВОЉНЕ АКТИВНОСТИ СТАРИЈИХ

И поред позитивних помака у периоду 2012–2017, индикатори о економској активности и запослености становништва у старосној групи 55–64 у Србији, као и њихово заостајање у односу на просечне вредности за ЕУ-28, намећу и питање узрока недовољне ангажованости старијих лица. Такође и последица таквог стања на њихов стандард и квалитет живота, али и последица на одрживост система социјалне заштите, посебно пензионог и здравственог.

Осим стања у привреди и друштву од којих зависи и стање на тржишту рада и који диктирају промене на њему, ниво економске активности становништва старијег од 50 година, а посебно ниво запослености, у великој мери је одраз њиховог здравственог статуса, породичних околности и образовања. У истраживањима и у литератури која се бави питањима разлога који утичу на смањену активацију старијих, разлози се сврставају на оне на макронивоу и мезонивоу, наспрам оних који су индивидуалног карактера [Wiktorowicz 2017]. Међу првима, а који се могу сматрати датим и на које појединац не може да има утицај, наводе се управо стање на тржишту рада и очекивана нестабилност на њему (недостатак послова уопште или у окружењу), затим промене у систему социјалне заштите и радног законодавства (бојазан од погоршања услова за пензионисање, доступност „црног тржишта”, неповољан однос између висине плате и социјалних давања, посебно код слабо плаћених послова), као и негативни ставови послодаваца нарочито када расте диспропорција између плата и продуктивности. Индивидуалне детерминанте смањене ангажованости, у годинама близу старосне границе за пензионисање, односе се на стање здравља које се мења и погоршава са порастом година живота, али и физичком и менталном исцрпљеношћу. С тим у вези јављају се и одређене психолошке баријере (недостатак мотивације за рад, губитак радних навика посебно код оних који су дуго били незапослени). Међу осталим посебан значај

има ниво образовања и достигнуте квалификације. Образованост и компетенције имају позитивне ефекте, а од њих зависи и професионални статус. По правилу дужи останак у радној снази, па и ван граница за одлазак у пензију, чешћи је код стручњака и руководећих кадрова, код запослених са трајним уговорима, као и код samozапослених. То је иначе у складу са налазима да је врста занимања и посла које лице обавља од значаја за перцепцију сопственог здравственог стања, као основног пред-услова за наставак рада. Породична ситуација је такође важна када је у питању продужетак радног века. Жене се чешће обесхрабрују за наставак рада, посебно ако у домаћинству имају болесне или неспособне чланове о којима брину. Ипак, и код мушкараца и код жена запажа се жеља да истовремено буду пензионери, што неретко значи да је супружник који је још увек активан мотивисан да се што пре придружи већ пензионисаном супружнику. На крају треба навести да међу разлозима да се не настави активност после старосне границе за пензију, јесте и жеља да се у предстојећим годинама живота остваре неки други циљеви и садржаји који нису везани за рад, а којима није могла да се посвети пажња током радног века.

Осврнућемо са на неке од разлога на индивидуалном, микронивоу, којима се може објаснити ниска активност старијих лица у Србији. Један од њих је напуштање радне снаге и пре границе за пензионисање. У великој мери оно се дешава због болести или инвалидности, о чему сведоче подаци Републичког фонда за пензијско и инвалидско осигурање (ПИО). Према подацима ПИО-а за децембар 2017. године у Србији је било 1.720.435 пензионера, од чега је 17,1% било инвалидских, или 293.835 лица. Иако је у односу на податке из 1997. године број корисника инвалидских пензија смањен за 33%, (као и учешће са 30% на 17,1%) због строжије контроле и услова за инвалидско пензионисање, њихова актуелна бројност и заступљеност су знатни [ПИО, 2018]. Просечна старост корисника инвалидске пензије у години остварења права на пензију у периоду 2008–2016. кретала се код мушкараца у распону 55 до 56 година, а код жена од 51 до 53 године. Просечан стаж у 2016. који су инвалидски пензионери остварили износио је 25 година код мушкараца и 21 годину код жена. Структура корисника инвалидских пензија према узроку инвалидности у години остварења права, говори које су то болести и стања због чега долази до превременог пензионисања. Као што је и за очекивати, велика је заступљеност хроничних незаразних болести, које иначе доминирају и у морталитету и у морталитету становништва у Србији. У 2016. години 30,2% узрока инвалидности били су тумори, а затим болести органа крвотока са учешћем од 26,4%, и душевни поремећаји у 9,1% случајева.

Међутим, и просечна старост оних који су остварили право на старосну пензију била је нижа од законске границе, иако је била виша у просеку за 6, односно 7 година редом по полу у односу на инвалидске пензионере. У периоду 2008–2016. просечна старост мушкараца у моменту пензионисања била је у распону од 60 до 64, а код жена од 57 до 61 године. Просечан стаж је такође био нижи од прописаног (33 године код мушког и 29 година код женског становништва према подацима за 2016). Пад запосле-

ности код старијих (55–64) пре и током економске кризе узроковао је пораст неактивности. Због слабих шанси да се поново запосле, незапослени су напуштали радну снагу раније, а услови пензионисања у том периоду погодвали су таквим одлукама.

Међу чиниоцима важним за останак у радној снази и после услова за пензионисање свакако су они који се тичу образовања и компетенција, заправо целоживотног образовања. Концепт подразумева континуирано учење и стицање нових квалификација и вештина како би се побољшале компетенције старијих и одговорило новим потребама тржишта рада и захтевима савременог привредног развоја. У савременим економијама људски капитал има водећу улогу, а развој компетенција и начин како се оне користе обезбеђују и бољи положај на тржишту рада. Анализе показују да међу њима доминирају компетенције везане за коришћење компјутера, као и социјалне вештине [Wiktorowicz 2017].

Према попису из 2011. године, у Србији међу активнима у старосним групама 50–54, 55–59 и 60–64 високо образовање било је заступљено редом са 15,1%, 16,0% и 20,6%. Код жена су удели високообразованих били знатно виши и то 17,2%, 21,0% и 25,6% редом по старосним групама. Уз претпоставку да образованије становништво радије одлаже одлазак у пензију у односу на оно са нижим нивоима образовања, као и да чешће настоји да продужи радно ангажовање и после старосне границе за пензионисање, наведена заступљеност највишег образовног нивоа унутар старије радне снаге, види се као шанса за пораст запослености међу њима. Тим пре што су у питању старосне групе с ниским стопама запослености и нарочито код жена. С друге стране, подаци о компјутерској писмености говоре да је 2011. више од половине становништва старијег од 15 година било компјутерски неписмено, а то је подразумевало да нису били способни да користе четири основне активности на рачунару (обрада текста, израђивање табела, примање и слање електронске поште и коришћење интернета). У недостатку података колики је број међу њима у радној снази и које су старосне доби, може се оценити да је ипак око 60% активних лица било компјутерски неписмено. У ери интензивног развоја нових технологија, компјутерске вештине и компетенције су императив не само приликом уласка у радну снагу него и за останак у њој.

Последице ранијег напуштања радне снаге и не учествовања на тржишту рада тичу се сваког понаособ, али имају и одређене макроекономске ефекте. За појединца то је губитак потенцијалног дохотка и погоршање животног стандарда. Искључење са тржишта рада повећава и ризик од социјалне искључености посебно у случају дуготрајног одсуства. Застаревају знање и вештине, губе се важни социјални и други контакти, што повећава и ризик за настанак психичких сметњи и погоршање општег здравља. С друге стране, неактивност међу старијим особама погоршава однос између радника и пензионера стварајући знатно оптерећење за економски раст. Однос пензионера и осигураника који обезбеђују финансирање пензија годинама је у Србији неповољан и приближава се јединици (последњих година износи 1:1,2). Висок је и удео БДП-а који се троши на пензије (11,8%

у 2016). Пораст активирања међу старијима је начин да се успостави повољнији однос између активног и неактивног старијег становништва.

Када је у питању тржиште рада, концепт активног старења подразумева стимулсање економског ангажовања старије популације, кроз побољшање услова рада, исправљање штетних стереотипа о старости и старењу кроз промењени однос послодаваца према запошљавању старијих, већој флексибилности у обезбеђењу начина да се старији радно ангажују и организацијом рада прилагођеном њиховом животном добу. Коришћење пуног потенцијала старије популације један је од приоритета активне политике тржишта рада у условима демографског старења. Целоживотно учење и професионални развој је начин да се побољша њихов положај на тржишту рада и повећа запосленост.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Влада Републике Србије (2011). Национална стратегија запошљавања 2011–2020, Београд.
- Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут” (2016). *Здравствено-статистички годишњак Републике Србије*, 2015. Београд.
- Пенев, Горан (2015). Структура становништва према полу и старости. у: *Популација Србије почешком 21. века*, В. Никитовић (ур.), РЗС, Београд.
- Републички фонд ПИО (2018). *Статистички годишњи билтен 2017*, Београд.
- Републички завод за статистику (2013). Анкета о радној снази у Републици Србији 2012. *Билтен*, 564. Београд.
- Републички завод за статистику (2014). Пројекције становништва Републике Србије 2011–2041. Подаци по општинама и градовима. Београд.
- Републички завод за статистику (2018). Процене становништва, 2017, Саопштење СН70.
- Републички завод за статистику (2018). Анкета о радној снази у Републици Србији 2017. *Билтен*, 634. Београд.
- Стојилковић Јелена и Мирјана Девецић (2010). Однос броја пензионера и запослених у контексту демографског старења у Србији. *Зборник Машице српске за друштвене науке*, 131: 177–186.
- European Commission (2010). Europa 2020, A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth.
- Fuchs, Johann (2015). Decomposing the Effect of Population Ageing on Labour Supply, *Athens Journal of Social Sciences*, 2(2): 109–124.
- Jovanović Gavrilović, Biljana (2009). Globalna kriza, kvalitet privrednog rasta i tranzicija u Srbiji. у: В. Cerović, М. Kovačević (ur), *Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza*, Београд: Економски факултет.
- Radivojević, Biljana (2017). *Radna snaga i tržište rada u kontekstu demografskih promena u Srbiji*. Економски факултет Универзитета у Београду.
- Wiktorowicz, Justyna (2017). Extending Working Life: Which Competencies are Crucial in Near-Retirement Age? Cross Mark, Springer (published on line).

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- OECD (2018). Employment rate by age group (indicator). doi: 10.1787/084f32c7-en. Dostupno на: <https://data.oecd.org/emp/labour-force-participation-rate.htm>. Pristupljeno: 28. 7. 2018.

Wasilewska, Ewa (2013). Economic activity of older people in selected EU countries, Warsaw University of Life Sciences SGGW. Dostupno na: <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.agro-ba968498-c47a-4a11-bb4a-f8af3e589eaf>. Pristupljeno: 30. 8. 2018.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

CAUSES AND CONSEQUENCES OF LOW ECONOMIC ACTIVITY
OF OLDER PEOPLE IN SERBIA – CAUSES AND CONSEQUENCES

by

BILJANA RADIVOJEVIĆ
biljana@ekof.bg.ac.rs

BILJANA JOVANOVIĆ-GAVRILOVIĆ
bgavrilo@ekof.bg.ac.rs

University of Belgrade
Faculty of Economics
Kamenička 6, Belgrade, Serbia

SUMMARY: Demographic aging, as well as the situation on the Serbian labour market, have affected the changes in the age structure of the workforce. The share of active persons older than 50 years in the total labour force has increased, and the share of young people has fallen. In 2017, 27.2% of total active people are in the age group 50–64. Despite the positive trends in the period 2012–2017, the indicators of economic activity and employment of the population in these age groups in Serbia are lower, compared to the rates for the EU countries. Low activity and employment of the older people is the result of leaving the workforce before the retirement age. The poor employment opportunities for older workers meant an early exit from the workforce and their transition to inactivity. The reasons for early exit from the workforce are illness or disability too. Out of the total number of pensioners in Serbia in 2017, 17.1% were disability pensioners. Chronic non-communicable diseases are the leading causes of illness, disability and premature death (tumors and diseases of the bloodstream). In addition to the economic consequences, the low activity of the older population has numerous social consequences. Abandoning work causes marginalization and often leads to complete exclusion from social life. Therefore, stimulating the economic activity of the elderly is one of the more important goals of national policies. It implies the postponement of the retirement decision and the extension of work. Higher employment among the elderly contributes to a better balance between the active and inactive elderly population. Lifelong learning and professional development is a way to improve the position of the elderly in the labour market and increase their employment.

KEYWORDS: workforce, older workers, labour market, premature retirement, Serbia